

УДК 316.6

ДІДУХ М. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОЕКЦІЇ АРХЕТИПУ ТІНІ НА ОБРАЗИ ВЛАДНИХ ФІГУР

Стаття присвячена аналізу феномену проекції архетипу Тіні за допомогою методів глибинної психології. Представлено аналіз давніх та сучасних фольклорних текстів, а також асоціацій та відповідей сучасних українських респондентів. Виявлено, що владні фігури є основним об'єктом проекції Тіньових проявів.

Ключові слова: теорія Юнга, проекція, образ влади, колективне несвідоме, українське, культура, метод ампліфікації, побутові казки.

У ході дослідження проблематики колективного несвідомого та зокрема проекцій архетипічних образів виявлено, що у наукових дослідженнях з соціальної психології міститься дуже мало матеріалу, що розкриває проблему саме в означеній площині. У межах аналітичної психології проекції образу Тіні сприймаються як прояви індивідуального несвідомого. Тому вивчення цих проекцій та проривів тіньових аспектів у реальну поведінку цікавив здебільшого психотерапевтів при роботі з невротичними розладами. Однак саме визначення поняття Тіні може зумовлювати значно ширший контекст теоретичного та емпіричного дослідження. К.Г. Юнг виокремлює архетип Тіні, того, що кожна людина боїться, зневажає та може прийняти у собі. Це не завжди щось об'єктивно суспільно непридатне чи небезпечне, навпаки тіньові аспекти особистості часто містять ресурси енергії, необхідні для успішного існування. У зону Тіні витісняється те, що суперечить занадто усталеній Персоні. Часто у терапевтичній практиці можна спостерігати проекцію Тіні на оточуючих, те, що людина не приймає у собі, якщо воно зазнало проекції назовні створює дивні, полярні стосунки з ними: «Я його водночас кохаю та ненавиджу». Ми можемо зустріти подібну емоційну спрямованість висловлювань і щодо власної культури та нації. Етнокультурний архетип Тіні, ймовірно, проявляється у тому, що представники етносу емоційно заперечують, вважають неіснуючим та приписують носіям інших, «ворожих» культур чи неприйнятним особистостям. При соціальних катаклізмах (так як при життєвих кризах окремої особистості) можливі «прориви» тіні, за яких етнос поводить непередбачуваним, навіть для своїх представників, чином. У ході аналізу ставлення до Тіні змінюється від недовіри до усвідомлення, прийняття та інтеграції. Можливо означений процес у більшому масштабі відбувається і в етнічному контексті.

Тому **метою** нашого дослідження стало виявлення об'єкта, на який відбувається проекція Тіні, та змістовних характеристик цього архетипу, притаманних українській культурі.

Об'єктом дослідження виступили етнічні прояви колективного несвідомого.

Предметом – проекція образу Тіні в українській культурі.

Методами дослідження стали аналіз фольклорних текстів (як давніх, так і сучасних), аналіз відповідей 128 респондентів з використанням методу ампліфікації.

У фольклорних текстах побутових казок часто наявні проекції міфологем та архетипічних образів, так, наприклад, тема споконвічної мудрості втілена у творах «Мудра дівчина», «Семиліточка» та ін., де простій дівчині-селянці вдається відгадати всі загадки чванькуватого пана та виявити свою перевагу. Вона не лише розумна і передбачлива, а й дотепна. Виконуючи панський наказ: прибути «ні пішки, ні верхи; ні одітій, ні голій; ні з подарунком, ні без подарунку» – дівчина йде, ставши однією ногою на козу, вдягнена у рибальську сітку, дарує пташку, що вилітає з руки. Так вона виявляє свою винахідливість. Такою постає і розумна жінка, котрій чоловік, проганяючи її з дому, дозволяє взяти те, що для неї найдорожче, і вона його сонного виносить на плечах. Поширені образи кмітливого селянина (троекції одного з аспектів Персона), котрому вдається перехитрити вельмож («Як селянин доїв цапів», «Розумний бідак та ненажерливий багатир», «Дотепний жарт»); хитрого солдата, котрий, щоб провчити хабарників, просить у пана у нагороду сто палиць, якими «наділяє» вартових-здирників («Нагорода»), або просить у царя стару кульбаку від сідла з дарчим листом, а потім відбирає у пана маєток із назвою Стара Кульбака («Як солдат царя обдурив»).

Сюжет багатьох суспільно-побутових казок будується на основі конфлікту між наймитом та

господарем. Ця група казок має значну кількість варіативних змін, заміщень окремих епізодів. Наймит у них завжди виявляється спритнішим, ніж господар. Він з'їдає одразу сніданок, обід і вечерю та лягає спати, бо після вечері вже ніхто не працює; робить вигляд, що він косить, оскільки до того господар казав робити вигляд, що вони обідають; коли його змушують працювати вночі, оскільки «місяць – брат сонця», він, прийшовши за платнею до торби, у котру господар насипає йому муку, прив'язує мішок і говорить, що «мішок – брат торби». Багато сюжетів та мотивів цієї тематичної групи відомі й іншим східнослов'янським народам (про слугу, що вимагає буквально виконувати умови найму, змушуючи хазяїна його одягати та годувати; про наймита, котрий доходить до абсурду, буквально виконуючи доручення господаря; про пана, котрий хоче продовжити день, і для цього крутить ручку машини, створеної хитрим селянином, від чого день здається йому довгим і т. п.).

Слід звернути увагу на те, що з метою відмежування від тінювих аспектів етнічного несвідомого для соціально-побутових казок притаманними є різноманітні прийоми комізму (від гр. *komikos* – смішний).

Комізм може бути різним: від посмішки – до саркастичного висміювання негативних явищ родинного та суспільного життя. Комізм відрізняє соціально-побутову казку від чарівної, де лише інколи на пізніших етапах її побутування трапляються елементи гумору. Але він стає невід'ємною частиною соціального епосу.

Гумор як різновид комізму виявляється у відображенні смішного – незначних недоліків, вад у людських характерах, стилі поведінки, явищах родинного життя. Він передбачає добродушний сміх над окремими негативними рисами загалом позитивних персонажів та явищ. Щирим народним гумором сповнені казкові оповіді про ледарів, хвальків, балакунів. Сміх слухачів викликають образи впертої жінки, котра ладна втопитись, аби довести своє («Стрижено! Стрижено!»); ледачої невістки, котру вчать працювати («Учи лінивого не молотом, а голодом», «Хто не робить, той не їсть», «Як чоловік кішку вчив працювати»); нерозумного чи нерозторопного чоловіка, що не може дати лад у господарстві («Кому трудніш правитись?», «Як чоловік волів продавав»); спритного та дотепного наймита, селянина, винахідливу жінку, котра прагне позбутись своїх залицяльників. Гумористично змальовані персонажі, що постають у смішних, навіть безглузких ситуаціях, не викликають нега-

тивного ставлення до себе. Навпаки – до них часто виявляють симпатію і оповідач і слухачі.

По-іншому сприймаються образи та явища, представлені сатирично, оскільки сатира (від лат. *satira* – суміш, всяка всячина, мішанина) – передбачає гостре, різке, осудливе висміювання негативного. Сатира використовується з метою викриття серйозних особистісних та суспільних вад, до котрих народ ставиться з непримиренністю. Серед недоліків людського характеру це – підлість, підступність, зрадництво, лінощі, лицемірство та ін.; з-поміж явищ суспільного життя – підлабузництво, підкупність, хабарництво, деспотизм тощо. Ці тінюві проєкції спрямовуються в українському фольклорі на представників влади: несправедливі судді, немилосердні пани, бездушні чиновники. На відміну від арабського та іудейського фольклору, в українському – відсутні історії про праведних та справедливих суддів, панів або чиновників. Натомість значно меншою мірою, аніж у російських казках висміюються священослужителі.

Казки про тварин також містять негативні проєкції, спрямовані проти представників влади. Наведемо, у якості прикладу фрагмент такої казки:

«Біг мимо нього другий заєць. Побачивши земляка, спинивсь і пита:

– Чого ти, братику, плачеш?

– Та як же мені не плакати? Убравсь до мене в хату наш міністр, їсть моїх дітей, і не смій йому слова сказати, грозить смертю, каже: «Донесу цареві, так він тебе з'їсть».

– А ти, братику, подай жалобу цареві. Як-таки так, має ж бути на світі правда. Хоч він і міністр, а перед законом одвітить за душогубство.

– Ех, брате, брате, куди там нашому братові поткнуться? Все одно наша жалоба до царя не дійде. Там її перехватять придворні. Там всі сановники з нашим міністром запанібрата, так хіба ж вони захочуть топить свого приятеля? За його всі заступляться – і його оправдають, а за мене, нещасного сіромаху, ніхто й слова не промовить.

Побалакали зайці і розійшлись».

Цікаво, що у цій казці, як і в усіх інших, не виникає ані ідеї успішного судового розгляду, ані відкритої боротьби. Найчастішим засобом протистояння владі у фольклорі є спроба (і найчастіше успішна) її обдурити:

«Погнався пан за мужиком. А мужик побачив його та й став у гречці під дубом, наче держить того дуба. Пан і питає його, що «ти не бачив, не йшов тут мужик з сокирою?»

- Ні, – каже, – бачив.
- А що, я його дожену?
- Ні, ви, пане, не доженете; якби я, то я б вашими кіньми догнав.
- Так бери коні, дожени.
- Давайте сто рублів та постійте, оцього дуба подержте.

От пан став під дуба, аж пнеться та держить його, а того чоловіка і слуху нема. «Обманив, сякий-такий! Постій же, я тобі гречку витолочу, скину дуба».

Одскочив з-під дуба: «От-от упаде!», а дуб і не зворухнеться. «А надув! Вернись, ще возьму тройку коней, я його дожену». Наздоганя того чоловіка вже на другій тройці.

- Чи не бачив ти, – пита, – тут такого-то чоловіка?

- Ні, – каже, – бачив.
- Що ж, я його дожену?
- Ні, ви не доженете, а якби я вашими кіньми, то б догнав.
- Так бери та дожени.
- Ніколи, пане, треба солов'я стерегти.

А він як ото забачив пана, накрив «золото» шапкою та й стоїть.

- На тобі сто рублів, біжи дожени його, а я твого солов'я постережу.

Узяв той і коні, і гроші, тільки його і бачили».

Якості, котрими наділені в уяві українців представники влади, це – дурість, зажерливість, нещирість, прагнення принизити оточуючих, жадібність, мстивість. Це саме ті якості, котрі за результатами нашого опитування сучасні респонденти вважають неприйнятними українцям.

Сучасним фольклорним текстом, за допомогою котрого висловлюється своє ставлення до людей та явищ, є анекдот. Виходячи з мети нашого дослідження, нас найбільшою мірою цікавили анекдоти про владу і зокрема політичні анекдоти. Політичні анекдоти спрямовані на висміювання чинного державного укладу, певних політиків, політичної ситуації у країні, ставлення влади до народу і народу до влади. Деякі політичні анекдоти не залежать від історичної епохи, вони спрямовані на критику відносин «влада – народ»: можна замінити імена політиків, і анекдот буде актуальним за будь-яких часів. Наприклад, такий: «Тягнибок стукає в двері до власника будинку і пропонує голосувати за нього, оскільки влада брехлива, корупційна і підла.

І ви хочете спробувати зі всім цим боротись? – питає господар.

Ви що, смієтесь? – дивується Тягнибок. – Я хочу у всьому цьому брати участь!»

Політики, що на даний момент при владі частіше стають об'єктами висміювання та негативних проекцій: «Віктор Янукович пообіцяв, що незабаром у всіх сільських хатах з'явиться інтернет. Завдяки чому люди зможуть швидше дізнатися, коли у них з'явиться газ, гаряча вода і каналізація». Втім усна народна творчість згадує не лише президента та його оточення, а всі варіанти владних структур:

«На запитання соціологів «Чи задоволені ви тим, як наш уряд проводить економічну політику в останні кілька місяців?» 90% респондентів виразили подив тому факту, що наш уряд виявляється проводить економічну політику», – анекдот.

«Чому в усіх кабінетах портрет Глави держави знаходиться за спиною чиновника?

- Тому, що саме він дивиться, як крадуть чиновники, а не вони, як він».

Ті самі ознаки хабарництва, жадібності, лінощів тощо, що у фольклорній традиції народних казок переносились на образи панства, тепер так само спрямувалися на образи сучасних представників влади: від президента – до налогового інспектора: «Виходить жінка після подання налоговой декларації з кабінету. З черги до неї звертаються:

- Ну що, здала?

- Здала!

- Дай списати!»

Лише іноді владні фігури самі дають привід для сатиричного ставлення – анекдот:

«Вчительці української мови приснився кошмар: Азаров диктує, а Янукович пише...».

При проведенні емпіричного дослідження, в якому взяли участь 128 респондентів-українців, їм було запропоновано назвати трьох персонажів, що є значущими для України, та охарактеризувати їх за допомогою іменників, дієслів та прикметників. На загальному тлі образи владних фігур були представлені у 27 випадках, що становить 7,6% від загальної кількості персонажів. Ці персонажі належали до двох груп: давні володарі (Ярослав Мудрий, княгиня Ольга, князь Володимир, Богдан Хмельницький) – 3,6 % та сучасних політиків – 4%. Такий незначний відсоток згадувань можна пояснити тим, що владні фігури у свідомості українців не асоціюються з архетипом Персони. Ця гіпотеза підтвердилася частково. Наведемо (рис. 1) результати застосування методу амліфікації щодо давніх представників влади.

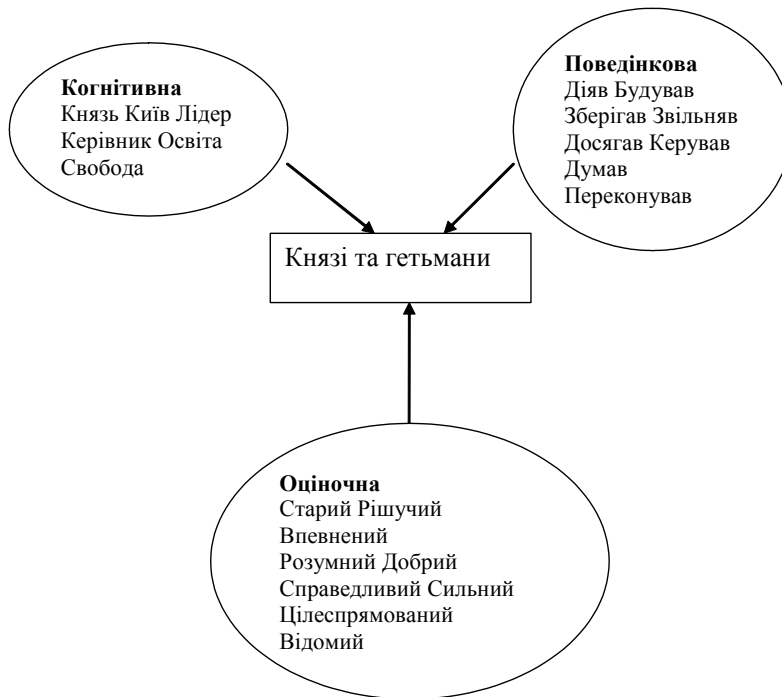

Рис. 1. Складові образу давніх владних фігур

Як видно з рис. 1 давні владні фігури викликають достатню повагу і проекції психологічного змісту на ці фігури значною мірою пов'язані з архетипом Героя: впевнений, цілеспрямований, звільняв та керував. Можливо, це можна пояснити, що віддаленість у часі зробила цих персонажів суто міфологічними, тому й у ставленні до них відбивається героїчна міфологема – переконання «Була в Україні сила і слава».

На відміну від них, сучасні владні фігури викликають дещо інше ставлення, що відображено на рис. 2. Ми виокремили аналіз чоловічих владних фігур (Кучма, Ющенко, Янукович) та жіночої – Ю. Тимошенко, бо вони містять деякі розбіжності.

Лише когнітивна складова містить відносно об'єктивні характеристики реальних осіб (президент, політик), але й у ній зустрічається

негативний блок асоціацій, діяльнісний та емоційно-оціночний компоненти висловлювань наших респондентів практично не містять реальних дій чи характеристик. Незалежно, про кого саме з політиків йдеться, вони стають об'єктом проекції витіснених та відторгнутих якостей. Якщо пересічні українці, на думку наших респондентів, є чесними, щирими, працьовитими, то всі негативні ознаки етнічної самоідентифікації співвідносяться з владними фігурами: хитрість, брехливість, зажерливість, схильність до зради та безпідставних обіцянок. Цікавим фактом стала необхідність виокремити два різні емоційно-оціночні блоки, бо наші респонденти однаково негативно оцінювали як «слабку», так і «сильну» владу.

Слід відмітити відсутність у нашій виборці негативних емоційно-оціночних висловлювань, які б стосувалися інших відомих сучасних українців: співаки, спортсмени, науковці, актори – викликають різні, проте позитивні проекції, пов'язані з відображенням Персона або Анімі-Анімуса. Таким чином, можна прийти до висновку, що проекції Тіні спрямовано не взагалі на сучасних відомих персонажів, а саме на образи представників влади. Ми виокремили ампліфікаційне поле стосовно жінки політика. У нашому дослідженні респонденти згадували у цій якості лише Юлію Тимошенко, не було жодного висловлювання щодо інших сучасних жінок-політиків.

Результати відображено на рис. 3.

Як бачимо, жіноча фігура має значно більший обсяг позитивних проекцій, проте – зустрічаються і негативні. Отримані результати можна пояснити, з одного боку, впливом політичного піару, що сформував означений позитивний стереотип, але можна і звернути увагу на глибинні джерела виявленої особливості сприймання. При аналізі фольклорних джерел ми не зустрічаємо усталеного образу

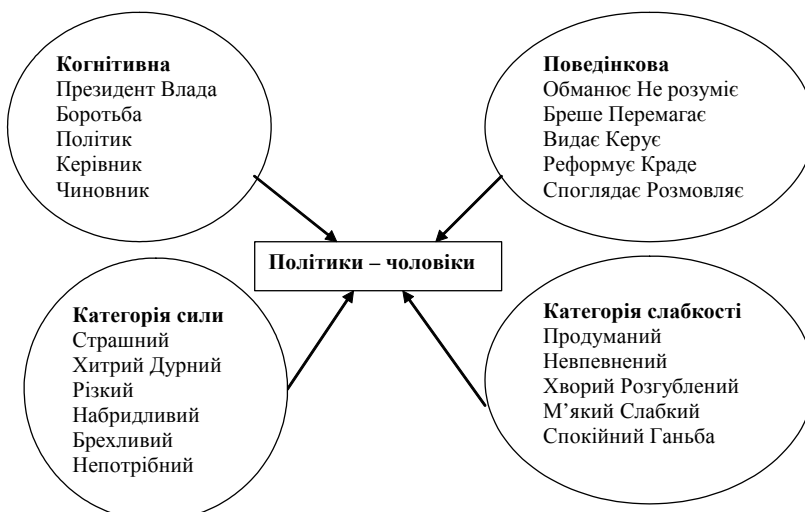

Рис. 2. Складові образу сучасних чоловічих владних фігур

Рис. 3. Складові образу сучасної жіночої владної фігури

жінки, що займає владну позицію, тоді як у казках інших народів існує жорстока принцеса, королева трелей або міфічні жіночі постаті, наділені владою – такі як, Гера, Афіна тощо. Тому в українському колективному несвідомому не сформувалося якесь визначне ставлення саме до цієї категорії персонажів. Натомість, досить сильні проекції Аніми, притаманні нашим респондентам та спрямовані насамперед на образ Лесі Українки, виявились дещо подібними до тих, що спрямовані на образ Тимошенко. Порівняємо з цим ампліфікаційним полем, яке відображене на рис. 4.

Приєднання Ю. Тимошенко до цього асоціативного ряду виокремило її з ряду суто владних фігур, що зумовило дещо менший обсяг негативних ампліфікацій порівняно з чоловіками. Проте параметр наділеності владою та прагнення до влади зумовив характерні тіньові проекції: обманює, зневажає, хитра, лицемерна.

На основі аналізу народних казок виявлено, що в українській культурі традиційними об'єктами негативного ставлення та проєцій образу Тіні є владні фігури (пани, чиновники, судді). Означений тип проекцій продовжується і у сучасному ставленні до представників влади. Це яскраво проявляється у такому фольклорному жанрі, як анекдоти і зокрема анекдоти про політиків та чиновників. Найбільшою мірою цим образам приписуються такі якості, як: зажерливість, брехливість, схильність до хабарів та крадіжок, хитрість. При опитуванні 128 респондентів з

різних регіонів України виявлено, що стародавні владні фігури не стають об'єктом негативної проекції, тоді як сучасних чоловіків-політиків характеризують тим самим набором висловлювань, що характерні для архетипу Тіні в українському несвідомому. Образ жінки політика сприймається дещо краще, через те, що містить поєднання проекцій Аніми та Тіні. Отримані емпіричні результати потребують подальшого аналізу та інтерпретації, а також прове-

дення порівняльного крос-культурного аналізу Тіньових проекцій росіян та татар. Результати нашого дослідження можуть бути використані у подальших політичних виборчих технологіях, бо потрібно не лише формувати позитивний образ кандидата, а й враховувати можливість негативних проекцій на буд-яку владну фігуру, незалежно від реальних дій конкретної людини.

Список використаних джерел

1. Лановик М.Б. Українська усна народна творчість: навчальний посібник / Лановик М.Б., Лановик З.Б. — К.: Знання-Прес, 2006. — 591 с.
2. Кримський С. Архетипи української ментальності / С. Кримський / Проблеми теорії ментальності / [М. Попович, Ю. Кисляківська, Н. Вяткіна та ін.]. — К., 2006. — С. 273—302.
3. Українські народні казки / Тарас Капушак, впорядкування, художнє оформлення, 2006 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://kazka.in.ua/>.
4. Тресиддер Дж. Словарь символів / Тресиддер Дж. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. — 448 с.
5. Юнг К.Г. Архетип и символ / Юнг К.Г., пер. с нем. — М.: Ренессанс, 1991. — 304 с.

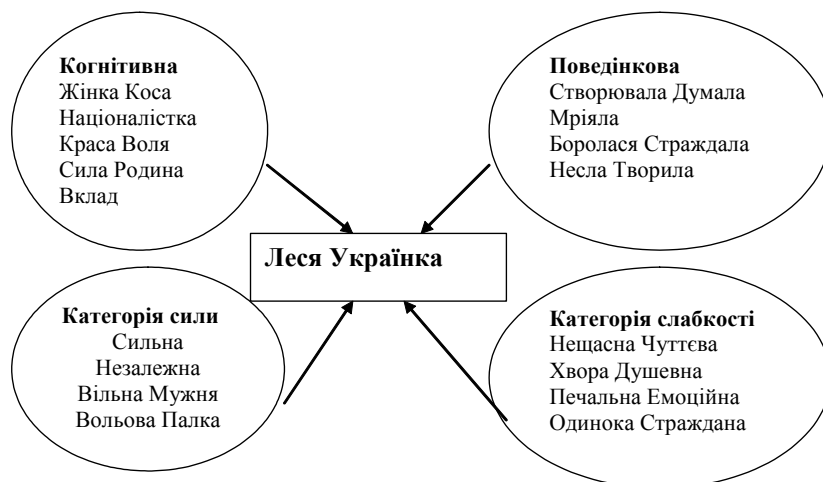

Рис. 4. Складові образу Лесі Українки

Стаття посвячена аналізу феномена проєкції архетипа Тени з допомогою методів глибокої психології. Представлен аналіз древніх і сучасних фольклорних текстів, а також асоціацій і відповідей сучасних українських респондентів. Виявлено, що властні фігури являються основним об'єктом проєкції теневих проявлень.

Ключевые слова: теорія Юнга, проєкція, образ влади, колективне бессознательне, українське, культура, метод ампліфікації, бытові сказки.

This article analyzes the phenomenon of projection of the archetype of the Shadow by the methods of depth psychology. The analysis of ancient and modern folklore texts, as well as associations and responses by contemporary Ukrainian respondents. Revealed that the power figure is the main object of the projection of shadow phenomena.

Key words: Jung's theory, the projection image of authority, the collective unconscious, Ukrainian culture, amplification method, household tales.

УДК 612.821.4

ДНІПРОВА О. А.

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля (м. Дніпропетровськ)

ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА АГРЕСІЇ ЛЮДЕЙ З АЛКОГОЛЬНОЮ ТА НАРКОТИЧНОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ

У роботі аналізується взаємозв'язок між обраним методом лікування і тим, як змінюється рівень ситуативної та особистісної тривожності, а також рівень агресивності в одужуючих людей з алкогольною та наркотичною залежністю. Наводяться результати емпіричного дослідження, які свідчать про те, що зміну показників тривожності та агресивності можна використовувати як індикатор успішності лікування у людей з алкогольною та наркотичною залежністю.

Ключові слова: алкогольна та наркотична залежність, тривожність, агресія.

В теперішній час у психології приділяється велике значення проблемам поведінки людини, що відхиляється від норми. Структура психічних і поведінкових розладів, з якими доводиться стикатися психотерапевтам і клінічним психологам в сучасних умовах, кардинально і стрімко змінюється. Істотно зростає питома вага поведінкових девіацій і розладів. І серед таких розладів алкогольна і наркотична залежність займають особливе місце, оскільки належать до системних залежностей, тобто охоплюють всі відносини особистості з оточенням. Причому в рамках системних залежностей відбувається зміна ціннісних орієнтацій особистості, деяка «деформація особистості», яка відображає особистісний рівень адиктивного реагування. Тому сучасна психіатрія і клінічна психологія виявляють, виділяють і групують адиктивну поведінку і виявляють єдині механізми її формування. При цьому важливо визначити, чи є патогенетичний зв'язок між вираженістю (глибиною) особистісно-характерологічних девіацій – від акцентуацій до особистісних розладів – і ймовірністю розвитку розладів залежної поведінки [1, 2, 4].

І хоча вивчення таких патологій, більшою мірою стосується до психіатрії та наркології, саме психологічні методи діагностики особистісних характеристик і змін необхідні для кращого розуміння різних форм адиктивної поведінки. І

особливо процесу лікування і одужання адиктивних. Саме в цій сфері діяльності успіх лікування прямопропорційний тому, наскільки сама залежна людина активно бере участь у процесі одужання. Оскільки особиста активна діяльність індивіда впливає як на формування адиктивної поведінки (залежності), так і на успішність лікування та якість одужання [3, 5, 6]. В даному випадку йдеться про тих адиктивних, які визнають наявність у себе залежності (алкоголізм, наркоманія), висловлюють бажання лікуватися і прагнуть до одужання. Можливо, що ці фактори впливали на успішність одужання і здатність брати участь у реабілітаційних програмах. Дослідження, що пов'язані з проблемою алкоголізму і наркозалежності, найчастіше концентруються навколо вивчення особистості залежного і факторів, що сприяють формуванню адикції (Н.І. Альошкін, С.В. Березін, Б.Г. Битенський, Ю.В. Валентік, С.А. Кулаков, Н.С. Курек, А.В. Ларіонов, К.С. Лисецький, А.Е. Личко, В.В. Лозопой, Б.Г. Херсонський, О.В. Чересмін, Е.Г. Ейдемільер, В.Д. Менделевич та ін.). У той же час існує порівняно мало робіт, присвячених успішності лікування людей з алкогольною та наркотичною залежністю. Та й єдиної стандартизованої методики лікування таких хворих поки не розроблено. Хоча останнім часом відбулися позитивні зміни і Міністерством охорони здоров'я затверджено нові прото-